

Mitja Rotovnik
GREMO V CANKARJA

PROLOG: MLADOST NA ČRNUČAH

Konec leta 1949 se je naša družina preselila. Iz Rajhenburga, mesta, ki je bilo štiri leta kasneje preimenovano v Brestanico, smo šli na Črnuče. Mama Hilda je dobila službo ravnateljice nižje osnovne šole in razredne učiteljice. Družina? Vsekakor, čeprav v njej ni bilo več očeta Karla, ki so ga Nemci, po pripovedovanju očitvidcev, 31. januarja 1944 zverinsko umorili v Šentvidu pri Ljubljani skupaj z drugimi 24 talci.

Streljanje je bilo javno, prisotnost vaščanov Guncelj in Šentvida, vključno z učenci iz bližnje osnovne šole, pa obvezna. Kot opomin prebivalstvu, da bo tako maščevan vsak ubiti Nemeč ali njihov kolaborant s strani »banditov«, kot so imenovali partizane in sodelavce Osvobodilne fronte. Desetletja pozneje sta mi prijatelja, znana akademska slikarja Janez Bernik in Andrej Jemec, pripovedovala, da sta skupaj z drugimi učenci morala prisostvovati streljanju.

Naša družina je bila po očetovi smrti videti takole: mama je opravljala vlogo očeta, njena teta Lojzka Štrukelj, pobožna in klena Primorka, je skrbela za gospodinjstvo. Potem pa sva bila tu še dva sinova – Boro, rojen leta 1944, in jaz, Mitja, ki sem na svet prišel dve leti pred njim (in še danes ne vem, kako mi je zares ime, saj me od rojstnega lista naprej spremlja kar pet imen – Karl, Janez, Demetrij, Mitja in uradno Dimitrij).

Nekaj dni po usmrtitvi očeta se je mama z menoj v vozičku napotila v središče Kamnika, kjer smo živeli. K njej je pristopil mlad esesovski oficir in ji diskretno namignil, naj takoj zapusti Kamnik, ker smo vsi trije na spisku za

deportacijo v taborišče. Njegov nasvet je upoštevala in nemudoma izvedla zapleten pobeg z dvema dojenčkoma. Bežali smo z vlakom prek Ljubljane in Celovca v Velikovec, od tam pa v Črno na Koroškem, kjer so nas očetovi sorodniki do konca vojne skrivali v neki gostilni. Ko sva odrasla, nama je mama večkrat pripovedovala, kakšno srečo smo imeli. Če nas okupatorski oficir ne bi posvaril, bi ona zagotovo umrla v taborišču, midva pa bi doživela usodo ukradenih otrok. Na begu sem bil star kakšnih 15 mesecev, brat Boro pa komajda mesec dni.

Večkrat sem razmišljal o tem oficirju in se spraševal, zakaj je opozoril mamo, da smo v smrtni nevarnosti. Slaba vest? Mamo, ki je bila zelo lepa, je zagotovo videval v mestu. Vedel je za usmrtitev njenega moža. Morda je celo sodeloval pri aretaciji izdanih mladih kamniških aktivistov OF in njihovi začasni deportaciji v taborišče.

Bilo mi je prizaneseno, da nisem postal Nемеc, ki morda nikoli ne bi izvedel za svoje slovensko poreklo, niti kdo so bili moji starši ali da imam celo brata.

A nazaj k Črnučam ...

Po vojni so bile Črnuče tipična strnjena vas, daleč od Ljubljane. Najprej je avtobus vozil le do Ruskega carja, nato trolejbus do spodnje Ježice in šele nekje v šestdesetih letih smo končno dobili avtobusno postajo povsem na koncu Črnuč. V središču vasi je bila stara šola, v kateri smo stanovali. Mi štirje in še en učitelj v sosednjem stanovanju.

Vas je bila vključena v enega nepozabnih projektov socialistične obnove, ko naj bi v 523 mestih, na trgih in v večjih vaseh po vsej Sloveniji zgradili združne domove. »Kultura in prosveta to naša bo osveta« se je

imenovalo geslo tega podviga. Zadrudni domovi naj bi postali večnamenske javne stavbe za izvajanje upravnih, gospodarskih, društvenih in predvsem kulturnih dejavnosti. Tristo petintrideset jih je bilo nato v prihodnjih letih v resnici zgrajenih, njihova arhitekturna tipologija je ustvarjala javne prostore, ki naj bi povezovali krajanje in spodbujali družbeno interakcijo. Marsikje je tako še danes, zadrudni domovi so dejansko postali in so še stičišča lokalnih skupnosti.

Leta 2021 so se na to spomnili v Muzeju arhitekture in oblikovanja v Ljubljani in skupina kuratorjev se je v sodelovanju z direktorjem Matevžem Čelikom Vidmarjem, komisarjem slovenske predstavitve na Beneškem arhitekturnem bienalu, odločila, da bo to akcijo iz petdesetih let prejšnjega stoletja predstavila na bienalu pod naslovom *Skupno v skupnosti: Sedemdeset let zadrudnih domov kot družbene infrastrukture*.

Vodstvo šole se je v nekem trenutku, mislim, da je bilo to leta 1952, odločilo, da v gradnjo zadrudnega doma vključi tudi nas, osnovnošolce. Določenega dne je vsako uro odšel na gradbišče en razred. Postavili smo se v vrsto in s podajanjem opek do zidarjev tudi mi sodelovali. Dogodka, ki je pri meni sčasoma utonil v pozabo, sem se spomnil, ko sem se nekaj desetletij kasneje znašel sredi gradnje osrednje slovenske kulturne hiše.

Kultura v novem črnuškem domu je dobesedno eksplodirala. Poleg dveh trgovin je imel zadrudni dom precej veliko večnamensko dvorano za uprizarjanje koncertov, ljudskih iger, lutkovnih predstav, proslav, filmskih projekcij in celo opere. Pred odrom je bila tudi orkestrska jama. Na drugi strani zgradbe je bila knjižnica, nad trgovinama in v kleti pa še prostori za različna društva.

Pozimi so ob nedeljah prihajali na simultanke ugledni šahovski mojstri Bruno Parma, Stojan Puc, Branko Grossek. Mama se je v vlogi predsednice Kulturnega društva Svoboda z vsem srcem predala kulturi: glasbeniki, povezani v orkester, ki je imel celo stalnega dirigenta, so prirejali koncerte in spevoigre, nadvse aktivni so bili v pevskem zboru, delovali so plesni, lutkovni in dramski krožki. Slednji je pripravil celo uprizoritev znane drame Thorntona Wilderja *Naše mesto*, ki si jo je režiser zamislil tako sodobno, da je na gostovanju v Trzinu po odmoru iz dvorane pobegnilo celotno občinstvo, razen petih obiskovalcev.

Posebej atraktiven je bil filmski program, saj so imeli Črnučani prav vsak konec tedna priložnost videti nov film. Mami se je uspelo vključiti v srečanja upravnikov kinematografov z jugoslovanskimi distributerji filmov, tako da je lahko sama oblikovala črnuški filmski program. Distributerje je uspela celo prepričati, da so ji omogočili nekatere ljubljanske premiere, ki so jih potem obiskovali ugledni filmski delavci in kritiki. Tako so po zaslugi dobrega kulturnega programa Črnuče iz odročne vasi postopoma postale predmestje. Na združenem domu je sredi petdesetih let žarel prvi neonski napis: KINO. Mame se je ob njeni prezgodnji smrti leta 1963 z nekrologom v reviji *Ekran* spomnil eden najbolj uglednih takratnih slovenskih filmologov Vitko Musek.

A to še ni bilo vse; čez cesto je krajevna skupnost uredila modelarsko delavnico. V njej so se vsak dan kalili bodoči mladi inženirji, med njimi tudi moj brat Boro. Ni čudno, da je bil kot arhitekt vse do smrti leta 2004 tehnični direktor SNG Drama v Ljubljani. Najbolj iskana in tudi draga modelarska roba so bili lahek les – bal-

za smo mu rekli – in motorčki na eter, ki so poganjali modele aviončkov. Čeprav je bilo oboje težko dobiti, je vodstvu krajevne skupnosti uspevalo potešiti želje mladih modelarjev.

Mama naju je oba z bratom spodbujala h kulturi. Obiskovala sva bežigrasjsko glasbeno šolo, ki je imela na Ježici svojo učilnico, brat se je učil violine, jaz pa klavir. Poleti sva morala za mesec dni na delo v bližnjo tovarno elektromateriala Elma, da je bilo v hiši dovolj denarja za šolske potrebščine. Delo v Elmi je vključevalo tudi izgradnjo prvega odbojkarskega igrišča na prostem. Najbolj talentirani med nami so ustanovili Odbojkarški klub Črnuče, ki deluje še danes. Včasih igra celo v državni odbojkarški ligi. Leta 1980 smo z zagretimi odbojkarji Lojzetom Gostišo, Zoranom Kržišnikom in Alešem Peternelom ustanovili rekreativno odbojkarško društvo, ki smo mu naredili ime Krog rahlo načetih (KRN). Vsako sredo zvečer smo se 40 let družili in igrali odbojko, potem pa nas je leta 2021 premagal covid-19. Ostanki Krna smo se po dveh letih karantene povezali z dvema drugima, tudi zaradi covida ugaslima skupinama odbojkarjev in odbojkaric, tako da je bila odbojka ob sredah spet na naših urnikih.

Moje kulturno, športno in družbeno življenje je bilo še intenzivnejše potem, ko sem se vpisal na ljubljansko učiteljsko: klavir, pevski zbor, lutkovna skupina, udeležba v mladinskih brigadah – dvakrat doma in dvakrat v Srbiji – obvezni smučarski in plavalni tečaji in seveda učenje. Tako na Črnučah kot na šoli je bila aktivna Ljudska mladina Slovenije (LMS), družbenopolitična organizacija mladih, in zaradi svoje aktivnosti sem bil kmalu povabljen, da vodim LMS na Črnučah. Sledila je

izvolitev v občinski in nato v okrajni komite Ljubljane. Šolanje sem po učiteljišču nadaljeval na Filozofski fakulteti. Vpisal sem študij sociologije in filozofije. Bil sem namreč navdušen nad predavanji, ki jih je imel profesor Boris Majer na učiteljišču. Moj najboljši prijatelj Ratko Ščepanović, ki je že študiral filozofijo, nas je mlade spodbujal k debatam in branju družboslovne literature, in že po prvem semestru sem zamenjal smeri študija, vpisal filozofijo pod A in sociologijo pod B. V to me je prepričal tudi Tine Hribar, starejši kolega na Filozofski fakulteti.

Nisem še opravil vseh izpitov za prvi letnik, ko je zaradi neozdravljivega sarkoma umrla mama. Tričlanska družina ni imela več dovolj denarja za preživljanje. Brat je bil vpisan na arhitekturo, ostarela teta je prevzela vse družinske posle, jaz pa sem začel razmišljati o zaposlitvi. Nepričakovana ponudba je prišla v začetku leta 1964. Predsednik okrajnega komiteja Ljudske mladine Ljubljana France Sladič je odstopil in za svojega naslednika predlagal mene. Tako sem dvaindvajsetletni fant prevzel vodenje mladinske organizacije v takrat največjem slovenskem okraju. Postal sem politični funkcionar in v politiki ostal naslednjih 18 let.

Po ukinitvi okrajev leta 1965 so me povabili na delo v predsedstvo republiškega vodstva Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Leta 1967 je sledila selitev v Beograd, izvoljen sem bil za člana sekretariata predsedstva jugoslovanske mladine. A že naslednje leto sem se vrnil v Ljubljano, kjer sem na povabilo Milana Kučana prevzel vodenje komisije za kulturo v vodstvu republiške ZSMS. Do odhoda v vojsko novembra 1969 mi je uspelo diplomirati na prvi stopnji študija, na drugi pa tri leta pozneje.

Kadarkoli so se mi desetletja pozneje spomini vračali v preteklost, sem vedno pomislil, kako močno me je zaznamovala mladost na Črnučah: ob mami Hildi, hiperaktivni učiteljici in kulturni organizatorki, v novem kulturnem domu, na učiteljišču, šoli z dušo in izjemnim profesorskim kolektivom. Celo naši čudoviti razredničarki je bilo ime Duša. Duša Gajšek.

SANJAČ PRI PROFESORJU RAVNIKARJU

Mestna kulturna vlada – Gostovanje dirigenta
Celibidacheja – Kultura in prosveta, to naša bo
osveta – Opera v košarkarski dvorani –
Jezerce na Trgu revolucije

Leta 1971 sem bil precej po naključju izvoljen za člana izvršnega odbora Ljubljanske kulturne skupnosti (LKS). Vodil ga je Dušan Voglar, ki pa je čez dve leti ocenil, da ga vodenje kulturne politike v Ljubljani preveč ovira pri njegovem strokovnem delu na področju založništva, ki mu je posvetil vse življenje. Za svojega naslednika je predlagal mene, potem ko se je prepričal, da imam podporo tudi med kulturnimi ustvarjalci. Resnici na ljubo razen učenja klavirja na glasbeni šoli in mladostnega gledališkega udejstvovanja – ter kasneje, ko sem bil leto dni odgovorni urednik revije za kulturo in pesništvo *Problemi* – o kulturi nisem vedel veliko. Sem se pa veliko naučil kot član izvršnega odbora kulturne skupnosti, kjer sem sodeloval s takrat uglednimi kulturniki v mestu, denimo z Melito Vovk, Ljudmilo Plesničar Gec, Anico Cevc, Jarom Dolarjem, Henrikom Neubauerjem, Ignacijem Šunjičem, Jožetom Humerjem, Viktorjem Konjarjem, Avgustom Vižintinom, Janezom Bernikom, Janezom Šenkom, Štefko Drolc, Cirilom Cvetkom, Vladimirjem Koblerjem, Dragišo Ognjanovićem, Marijanom Gabrijelčičem, Metodom Jerasom, Zoranom Kržišnikom, Aleksandrom Bassinom, Jožetom Ciuho, Stojanom Batičem, Andrejem

Jemcem, Bojanom Štihom, Tonetom Pavčkom in mnogimi drugimi.

V začetku sedemdesetih je v slovenski družbi prišlo do preloma: ustanovljene so bile samoupravne interesne skupnosti, ki naj bi v občinah in na republiški ravni zmehčale dotedanje birokratsko etatistično vodenje. Po novem naj bi to bilo tako: v samoupravnih interesnih skupnostih so »izvajalci« storitev vsako leto »uporabnikom« predstavljali predloge svojih programov, nato so med seboj o tem razpravljali in se na koncu dogovorili o višini sredstev, ki jih bodo »uporabniki« namenili za dogovorjene (kulturne, izobraževalne, zdravstvene, socialne itd.) programe. Usklajevanje med vsemi so vodili koordinacijski odbori. V delovanju občinskih in republiške kulturne skupnosti je bilo v vsakem mandatu udeleženih na stotine kulturnih ustvarjalcev in ljudi vseh poklicev; pred tem ni bilo tako, zato vstop množice ljudi, zainteresiranih za kulturo oziroma za dialog o kulturnih programih in odločanje o kulturni politiki, še danes vidim kot pridobitev.

Ljubljana je bila takrat organizirana drugače, kot je danes. Sestavljalo jo je pet občin, ki so imele enako upravljavsko strukturo, glede skupnih mestnih zadev pa so morale sodelovati, se dogovarjati in se usklajevati v skupščini mesta Ljubljana, v kateri je vsaka od petih občin imela svoje delegate. Na podoben način je bilo organizirano delovanje vseh samoupravnih interesnih skupnosti. LKS je torej imela svojo skupščino, ki so jo sestavljali delegati petih občinskih kulturnih skupnosti: Ljubljana Center, Šiška, Moste - Polje, Vič - Rudnik in Bežigrad. Vsaka od njih je vsako leto sprejemala in financirala dogovorjen obseg kulturnih programov. Še posebej pomembna je

bila razmejitve financiranja programov med mestnimi in občinskimi kulturnimi programi, kar je pomenilo, da je bilo treba financiranje mestnega programa, za katerega je skrbela Ljubljanska kulturna skupnost, uskladiti najprej v občinskih kulturnih skupnostih, nato v organih LKS in še v odnosih s Kulturno skupnostjo Slovenije. Sredstva za dogovorjene programe občinskih kulturnih skupnosti so zagotavljale občine, za LKS pa mestna skupščina. Oba zbora skupščine LKS so sestavljale delegacije izvoljenih delegatov vsake od petih občinskih kulturnih skupnosti.

Danes se to sliši komplicirano in je tudi bilo, a po drugi strani je delegatski sistem na področju kulture deloval dokaj solidno. Tudi zato, ker so izvoljeni delegati radi prihajali na sestanke in jim ni bilo vseeno, kako razdeliti razpoložljiv denar za izbrane kulturne programe.

Poleg skrbi za financiranje mestnih kulturnih zavodov je morala Ljubljana prek LKS zagotavljati tudi polovico denarja, ki so ga za svoje delovanje potrebovali nacionalni kulturni zavodi s sedežem v Ljubljani. Kulturna skupnost Slovenije je namreč za njihovo delovanje zagotavljala le polovico denarja. Ob ustanovitvi skupnosti je prevladalo stališče, da morajo polovico denarja za nacionalne javne zavode prevzeti njihove matične občine, ker imajo največjo korist od njih predvsem tamkajšnji prebivalci. To je bila za Ljubljano tako velika finančna obremenitev, da v resnici nacionalnim zavodom na njenem območju nikoli ni zmogla v celoti zagotoviti polovice dogovorjenih programov. Podobno je bilo tudi v Mariboru.

Izvršni odbor LKS je bil torej neke vrste »vlada« v mestni kulturi. Bil je organ, ki je pripravljal gradiva za načrtovanje programa, za financiranje mestnih in nacionalnih kulturnih zavodov, društev in kulturnih akcij; v

tej vlogi je moral pripravljati dobre strokovne utemeljitve, da je dosegal čim boljše stopnjo financiranja kulture. Odgovoren je bil tudi za sprotno reševanje vsakodnevnih operativnih problemov, ki jih je bilo precej. Še posebej, ko je šlo za probleme, povezane z vzdrževanjem hudo načetih stavb in prostorov, v katerih so potekali ključni kulturni programi. Treba je bilo imeti pogoste stike z vsemi direktorji zavodov, predsedniki ljubiteljskih društev itd. V mestu so v skromnih, v glavnem najetih prostorih že delovali zametki bodočih neodvisnih kulturnih organizacij, na primer gledališči Glej in Pekarna, studio za sodobni ples, Kinetikon itd. Spominjam se težavnega sodelovanja s to plesno skupino in njeno voditeljico Marijo Vogelnik, ki ni bila nikoli zadovoljna z dodeljenim denarjem. Pa tudi drugi so vedno potrebovali več denarja, kot ga je bilo na voljo.

Bolj kot smo v izvršnem odboru LKS spoznavali resnične probleme kulture v Ljubljani, bolj smo bili prepričani, da bo treba premisliti odnos socialistične družbe do nakopičenih problemov v kulturi. Še posebej je bila zanemarjena infrastruktura. Preveliko število ključnih institucij je delovalo v popolnoma neprimernih prostorih.

V najslabšem položaju je bilo Lutkovno gledališče, nič bolje ni bilo v ljubljanski Drami in Operi, tudi Mestno gledališče ljubljansko je čakalo na prepotrebno prenovu. Pravo katastrofo so predstavljali leseni škripajoči stoli v Slovenski filharmoniji, obupno slabi so bili pogoji za delo v Mladinskem gledališču, ki sploh ni imelo svojih prostorov, ampak je moralo skromno dvorano v Akademskem kolegiju deliti z drugimi. Vsi muzeji, še posebej Mestni muzej, niso imeli dovolj prostorov niti za razstave niti za hrambo artefaktov. Prirodoslovni muzej se je stiskal z

Narodnim v isti zgradbi, in tako je še danes. V osrednjem prostoru Narodne galerije je bila športna dvorana. Letno prizorišče v Križankah je bilo tehnično slabo opremljeno. Vsaki dve leti je bilo treba v Moderni galeriji za več mesecev v depo pospraviti stalno zbirko, da je Mednarodni grafični bienale sploh lahko prišel do prostorov. Ljubljanski grad še ni bil usposobljen za kulturne prireditve, prostorska stiska ljudskih knjižnic je bila nepopisna; vsaj malo smo jo omilili s prvim bibliobusom v Sloveniji, ki si ga je zamislil prodorni knjižničarski direktor iz Most Avgust Vižintin. Med umetniškimi akademijami jo je s prostori najslabše odnesla Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, kar sem doživljal še posebej od bližu, saj sem štiri leta vodil njen svet. Vsi poskusi, da bi zgradili novo akademijo, so izzveneli v prazno.

Magda Vrhovec in Vlasto Dedović, ki sta bila daljše obdobje člana znamenite švedske baletne skupine Cullberg in s katerima sem tudi družinsko prijateljeval, sta me prosila, da bi si ogledal tla na odru SNG Opera in balet. Želela sta, da se prepričam, na kako zdelanih in nevarnih tleh ustvarjajo. Bil sem šokiran, luknja pri luknji, pravi čudež, da je bil tam sploh kakšen baletni program. Povedala sta mi, da je mogoče problem hitro rešiti z nakupom posebnega baletnega tepiha. V tujini, seveda. Ukrepal sem bliskovito: za naslednjo sejo izvršnega odbora LKS je bila pripravljena ponudba za nakup takrat precej dragega tepiha in ansambel je lahko končno odplesal predstavo na spodobni odrski podlagi. A kaj ko je bilo podobnih primerov vse več. Nacionalna operno-baletna hiša je bila tako slabo vzdrževana, da je večkrat odpovedalo celo sanitarno vozlišče. Za najnujnejše tehnične posodobitve odra

ali popravila nevarno zastarelih električnih napeljav pa sploh ni bilo denarja.

Umetniška sezona 1975/76 je bila končana in vsi smo že bolj ali manj šli na dopust, ko je počilo. Na osnovi anonimne prijave je v Opero prišla inšpekcija in prepovedala vsakršno umetniško delovanje, vse dokler ne bodo odpravljene številne pomanjkljivosti. Tistega julija smo počitnikovali v Tribunju pri Šibeniku. Skupaj še s tremi družinami uglednih operno-baletnih umetnikov Magde Vrhovec in Vlasta Dedovića, Staneta Polika in slavnega opernega pevcva Rudolfa Francla smo se gnetli v majhni hiši na obali.

Z Vlastom sva na terasi ravno pripravljala žar za kosi-
lo, ko se je pred nama kot duh pojavil sekretar strokovne službe LKS Borut Janovsky, ves srečen, da sta me s šoferjem našla sredi Dalmacije. Vedela sta le to, da letujemo v Tribunju in da smo na poti z belo stoenko ljubljanske registracije. Njuno sporočilo je bilo kratko: zaprli so Opero, predsednik izvršnega sveta (torej takratne slovenske vlade) Andrej Marinc naju je poslal, da te pripeljeva v Ljubljano. Skupaj z vodstvom Opere je morala Ljubljanska kulturna skupnost poskrbeti, da bo septembra ansambel začel izvajati program v popravljeni zgradbi. Počitnic je bilo konec. Proti večeru naslednjega dne je bila družina – žena Januša in najina sinova, sedemletni Tomaž in dveletni Matej – v Ljubljani.

Sledilo je mrzlično načrtovanje del in iskanje denarja. Dobro smo se organizirali in v proračunih mesta in republike našli denar ter angažirali vse, ki so bili prek noči pripravljene sodelovati v obnovi. Obsežnih del seveda ni bilo mogoče končati do konca avgusta, kako torej uresničiti zahtevo izvršnega sveta? Nadomestne kulturne dvo-

rane v Ljubljani ni bilo, zato smo se obrnili na vodstvo dvorane Tivoli, ali bi nekaj mesecev lahko gostovali pri njih. Tako so v tivolski Mali dvorani namesto košarkarske žoge nekaj časa gostovale operne in baletne predstave.

Toda tudi z obnovo ni šlo brez težav. Vodstvo operno-baletne hiše je v zahtevano prenovu umestilo tudi posodobitev tehničnega vodenja predstav. Prostor, ki je bil na koncu dvorane namenjen stojiščem, so porabili za gradnjo lučne, tonske in inspicientske kabine. Novost je bila v estetskem smislu izvedena vrhunsko in je bistveno olajšala vaje za predstave in njihovo vodenje. A z rešitvijo se niso strinjali na Zavodu za varstvo kulturne dediščine: dvorana je nedotakljiva, za poseg Opera ni imela soglasja, zahtevali so, da se vzpostavi prvotno stanje. To so po določenem času varuhi kulturne dediščine tudi dosegli in vodenje predstav je šlo spet po starem. Preteči je moralo nadaljnjih trideset let, da so spoznali, da so stojišča v parterju dvorane preživel relikv, in dovolili, da so se na tem mestu ponovno znašle prepotrebne tehnične kabine.

A zame je bila to pomembna izkušnja o konservativnem varovanju kulturne dediščine, ki ni razumelo, da je treba stare dvorane prilagajati potrebam sodobne odrske produkcije. Še mnogo huje je bilo, ko smo desetletja pozneje prenavljali Cankarjev dom, saj mu je grozilo, da ga bo povsem povozil tehnološki napredek.

Iztrošena operna zgradba pa je dala močan pospešek resnejšemu premisleku o njeni prenovi. Z direktorjem Cirilom Cvetkom sva pripravila predlog, da bi k obstoječi zgradbi dodali novo dvorano za sedemsto obiskovalcev. Oba odra, stari in novi, bi imela skupno zaodrje, nova dvorana bi se raztezala do Prešernove ulice, zato pa bi morali rušiti obe vili za operno zgradbo.

Pobuda v arhitekturnih krogih ni imela strokovnih ugovorov, (kulturna) politika pa se nanjo ni odzvala. V upanju na boljše čase je izvršni odbor LKS vseeno predlagal, da posvoji tako načrtovano prenovno opere, zato je sprejel odločitev, da odkupi prvo vilo, ki je bila ravno tisti čas naprodaj, in pridobi vsaj zemljišče. Stavbo je predala v upravljanje Operi, ki jo je uporabljala za svojo upravo, kasneje je bilo zemljišče ob prenovi uporabljeno za gradnjo sedanjih prostorov za vaje, upravo in povečanje zaodrja.

Kmalu potem, ko sem bil izvoljen za predsednika izvršnega odbora Ljubljanske kulturne skupnosti, je Slovenska filharmonija v goste povabila slovitega romunskega dirigenta Sergiuja Celibidacheja, ki je sedem let vodil Berlinske filharmonike in bil gost večine najslavnejših simfoničnih orkestrrov po svetu. Ljubljani se je torej obetal vrhunski glasbeni dogodek, a zgodila se je sramota, dirigent koncerta namreč ni in ni mogel začeti. Dvignil je dirigentsko palico, ko ga je zmotilo škripanje v dvorani. Malce je počakal, da se obiskovalci umirijo. Ni šlo. Spustil je roke in se obrnil v dvorano s pogledom, v katerem smo zaznali prošnjo za tišino. Toda v resnici nismo bili krivi obiskovalci, temveč stari in razpadli leseni stoli, ki so močno škripali vse do trenutka, ko so se obiskovalci dodobra »ugnezdili« vanje. Dirigent se je še enkrat obrnil v dvorano, da bi jo umiril, in naposled le »pognal« orkester.

Naslednji dan sta direktorja Filharmonije slavnega gosta povabila na kosilo. Povabila sta tudi mene, me predstavila, dirigent pa me je – brez dlake na jeziku – začel oštevati kot šolarčka. »Sram naj vas bo, imate premajhno dvorano za simfonične orkestre in za nameček še stare

škripajoče stole v njej. Tak podcenjevalen odnos do simfonične glasbe!« Ujel sem še opazko, da smo navadna glasbena provinca in da njega k nam ne bo več.

Kosilo sem nekako preživel, saj sta me direktorja vzela v bran, a kritika mi je segla globoko v srce. Bila je kaplja čez rob vseh neprijetnih doživetij in spoznanj o odsotnosti kulturne politike v mestu, zlasti glede ustvarjanja spodobnejših pogojev. Mislil sem si, treba je nekaj storiti, sicer bo šlo v kulturi še na slabše. Napisal sem pismo sekretarju mestnega komiteja Zveze komunistov Vinku Hafnerju in ga obvestil o hudih težavah, v katerih deluje nacionalni in mestni kulturni zavodi v Ljubljani.

Pisma se še danes živo spominjam, čeprav ga v arhivih (še) nisem našel. Odločil sem se za stvaren, odkrit in kritičen pristop, brez vsakega ovinkarjenja, čeprav Zvezi komunistov nikoli ni bilo vseh kritično ocenjevanje stanja v družbi. V uvodu sem omenil udarni slogan partijske politike »Kultura in prosveta, to naša bo osveta«, pisal o vlogi kulture in umetnosti v socializmu in nadaljeval, da kulturni zavodi glede razvoja in vzdrževanja niso deležni nobenih finančnih spodbud, da se razmere celo poslabšujejo. Zastavil sem vprašanje, s čim novim se v kulturi lahko pohvali Ljubljana, in si kar sam odgovoril, da praktično z ničimer. Vse osrednje kulturne ustanove so bile namreč zgrajene pred obema svetovnjima vojnama, razen Moderne galerije, ki je bila dokončana po vojni, nekaterih novih kinodvoran in ponesrečenega prizidka k Drami. Mesto po tridesetih letih socializma ni moglo pokazati niti enega novega infrastrukturnega dosežka na področju umetnosti. Celo porušenega Jakopičevega paviljona ni bilo sposobno dostojno nadomestiti. Spomnil sem ga tudi, da je okolica

Drame edini otok v središču mesta, ki še ni bil asfaltiran; okoli glavnega vhoda je obiskovalce pričakal pesek, ki se je v dežju spremenil v blato.

Partijski sekretar me je povabil na pogovor, na katerem se mi je zahvalil, ker sem mu odprl oči. Dogovorila sva se, da ga bom sproti obveščal o vsem, kar bo treba spremeniti ali izboljšati v mestni kulturi. Dobivala sva se vsako drugo soboto ob 12. uri v njegovem stanovanju: jaz sem govoril, on je spraševal in si sproti tudi zapisoval. Najini sobotni sestanki so potekali kar v copatih, bila sva namreč soseda v Ferantovih blokih.

Ob nastajanju zamisli o velikem kulturnem centru smo bili v LKS enotni, da Ljubljana potrebuje večnamensko dvorano z dovolj velikim odrom, da bi v njej poleg koncertov lahko uprizarjali tudi operne, baletne, plesne in dramske predstave, primerna pa bi bila tudi za prirejanje kongresov. V mislih smo imeli dvorano, v kateri bi bilo okoli 1700 sedežev. Prostorsko rešitev Narodne galerije smo videli v izselitvi športa, za rešitev prostorske stiske v Narodnem muzeju bi zgradili nov objekt, v katerem bi bil Prirodoslovni muzej, Lutkovno in Mladinsko gledališče bi dobili dve novi dvorani, rešitev za MGL smo videli v prenovi, za Moderno galerijo smo predlagali nov objekt, v katerega bi preselili delovanje Mednarodnega grafičnega bienala. Bili smo prepričani, da je treba dobiti prostore, ki bi bili primerno nadomestilo za Jakopičev paviljon. Močne so bile tudi pobude, da bi morale imeti vse krajevne skupnosti boljše pogoje za kulturno delovanje mladine.

Z Levom Kreftom naju je sicer zelo navdušil članek o uspešnem delovanju kulture v Franciji. Minister za kulturo André Malraux je v šestdesetih letih s podporo

predsednika Charlesa de Gaulla pripravil grandiozni načrt gradnje velikih kulturnih centrov po vseh francoskih departmajih. Srce kulturnega centra, kot sva si ga v Ljubljani zamišljala midva, bi predstavljala koncertna dvorana, ob njej pa naj bi bila še kakšna manjša, če bi bilo le na voljo dovolj denarja.

V tistem času je nastajal Trg revolucije, arhitekturno delo skupine profesorja Edvarda Ravnikarja. Obeh stolpnic, ki naj bi simbolizirali ljubljanska vrata na zahod in na vzhod, zaradi gospodarske krize in nenehnih blokad s strani federacije ni bilo mogoče zgraditi v zeleni višini. Denarja je bilo le še do nadstropja, ki ga danes vidimo. Je pa kasneje, po odmrznitvi začasno ustavljenih del, Investicijskemu zavodu za izgradnjo Trga revolucije (IZITR) le uspelo zbrati dovolj denarja za dokončanje obeh stolpnic na »doseženi nižini«, z dodatkom dveh nenavadnih »kopic« na vrhu obeh.

A denarja ni zmanjkalo le za višino obeh stolpnic, temveč tudi za avditorij. Ob severni stolpnici je bila namreč ob Erjavčevi ulici že od začetka načrtovana tudi dvorana, s katero bi glavno mesto republike dobilo prostor za proslave, partijske in sindikalne kongrese, politična zborovanja in tudi kulturne prireditve. A namesto nje je tam ostala le velika jama, ki se je ob nalivih spremenila v jezerce. Zavarovana je bila z visoko ograjo. Kadar koli sem šel po Erjavčevi ulici, sem iz radovednosti pokukal skozi luknjice v ograji in videl – jezerce. Ograjena jama je postala nadvse zanimiva, ko smo v LKS začeli razmišljati o kulturnem centru.

O tem, kakšno dvorano je imel v mislih profesor Ravnikar, nisem vedel nič, zato sem se nekega dne povabil na pogovor o tej temi k vodstvu IZITR. Direktor Jurij

Jenšterle je bil presenečen. Do njega namreč še ni prišla informacija, o čem sanjamo. Takoj sem dobil termin za pogovor, ki se ga je udeležil tudi arhitekt. Bilo je to prvo srečanje z njim – v nizu številnih, ki so sledila v naslednjih šestih letih in so naju v delovnem, a tudi človeškem smislu zblížala. Bil je uveljavljen arhitekt, sam pa sem ga spoznal kot razmišljujočega človeka, ki je bil pripravljen poslušati o tem, kar smo v kulturni skupnosti želeli uresničiti. Predstavil sem jima dvoranske tegobe ljubljanske kulture in potrebo po kulturnem centru z veliko koncertno dvorano in večnamenskim odrom. Povedal sem jima, da idejo podpira precej uglednih umetnikov in umetnic, ki v zastarelih prostorih ne vidijo več možnosti za razvoj. Bojan Štih, ki je bil do takrat umetniški vodja že več gledališč in Vibe filma, in eden najprodornejših analitikov kulture, je v diskusijah, ki smo jih imeli na to temo, vseskozi zagovarjal tezo, da mora imeti dvorana tudi osnovne pogoje za izvajanje kongresov. Razlog je bil tudi v tem, da bi tako lažje prepričali politiko in turizem. Jenšterletu in Ravnikarju sem zato povedal, da bi morala biti glavna dvorana načrtovana tako, da bi bila akustična in bi primarno upoštevala potrebe vseh odrskih umetnosti, medtem ko bi se morala kongresna dejavnost tem pogojem prilagoditi.

Na pogovor sem se oglasil informativno, zgolj s sanjami ožjega kroga kulturnikov in brez pooblastila, da bi kar koli obljubil. Prosil pa sem ju, da o naši pobudi razmisli. Imel sem dober občutek. Kdo drug bi bil bolj motiviran za dokončanje ambiciozno zasnovanega osrednjega trga v Ljubljani, če ne prav vodstvo IZITR z Ravnikarjem na čelu. Razumela sta, da v kulturni skupnosti najprej potrebujemo navdihujočo idejo, da bi z njo

spodbudili širšo javno razpravo. Ravnikar me je kasneje ob vsaki novi ideji, ki se jim je pri načrtovanju prostora porodila, poklical, jaz pa sem prenašal njegove predloge svojim sodelavcem.

PROSTO PO MALRAUXU

Dvojni funkcionar – Zagrevanje za novi kulturni dom – Slovenščina v javnosti – Ustanovitev *Nove revije* – Cankarjev stoti rojstni dan

Leta 1975 me je Milan Kučan povabil, naj kandidiram za člana predsedstva republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL). Prevezel naj bi operativno vodenje kulturne in raziskovalne politike. Povabilo sem sprejel in zapustil zaposlitev v strokovni službi Zveze komunistov. Ker sem mesto predsednika izvršnega odbora LKS opravljal volontersko, sem se odločil, da bom ostal do izteka mandata. Bil sem že premočno vpet v pobudo za gradnjo Kulturnega doma Ivana Cankarja in oblikovanje njegovega programa, da bi ga zdaj kar zapustil.

Podpredsednik SZDL pisatelj Beno Zupančič je sicer želel, da se v celoti posvetim samo delu na SZDL, jaz pa sem imel pred očmi predvsem nastajajoči kulturni dom. Računal sem namreč, da lahko združitev dveh funkcij prispeva k sprejetju končne odločitve o gradnji. Jasno je bilo, da bo šlo za veliko investicijo in da bo treba združiti politične, kadrovske in finančne sile na vseh ravneh.

V mestu smo idejo že precej dobro zagnali, v republiki pa je bilo treba šele začeti. Moj prihod na SZDL, družbenopolitično organizacijo, ki je v drugi polovici sedemdesetih let začela relativno uspešno topiti vodilno vlogo Zveze komunistov, se je zgodil po petih letih uveljavljanja samoupravnega koncepta kulturne politike. Delovanju samoupravnih interesnih skupnosti v občinah

in na republiški ravni, ne le kulturnih, temveč tudi vseh ostalih, raziskovalnih, izobraževalnih, zdravstvenih, telesnokulturnih, socialnih itd., sta se morali prilagoditi tudi ZKS in SZDL. To je pomenilo, da sta morali spoštovati sprejeto zakonodajo o uveljavljanju »pluralizma samoupravnih interesov« in svobodne menjave dela med delegati »uporabnikov« storitev in delegati »izvajalcev« na vseh področjih družbenih dejavnosti.

V občinah, zlasti še v mestih in na republiški ravni, je SZDL ustanovila svete za kulturo. Njihovo članstvo je vključevalo širok nabor ljudi različnih profilov, seveda z afiniteto do kulture in umetnosti. Razumljivo je, da je bilo med njimi največ umetnikov in organizatorjev kulturnega življenja, prav veliko delegatov iz »neposredne proizvodnje« pa ni bilo. Spominjam pa se dveh duhovnikov, ki sta sprejela članstvo. Ustanavljali so se akcijski odbori za pripravo posvetov o ključnih vprašanih kulturnega razvoja, v tem kontekstu je bil aktiviran tudi kulturni plenum OF, ki se je sestajal vsako leto.

Eno ključnih akcij sta dolgo in temeljito pripravljala jezikoslovka in profesorica dr. Breda Pogorelec, takrat predsednica Slavističnega društva, in pisatelj Beno Zupančič kot predsednik sveta za kulturo pri republiški konferenci SZDL. To je bil posvet o rabi slovenščine v javnosti, ki je bil 15. maja 1979 v Portorožu in je za daljši čas začrtal nacionalno jezikovno politiko. V tem kontekstu je bila precej atraktivna in hkrati provokativna ustanovitev Jezikovnega razsodišča, ki je z javnimi izjavami učinkovito opozarjalo na pravilno rabo slovenščine v javnosti. Vodil ga je dr. Matjaž Kmecl. V njem so delovali ugledni slovenisti, med njimi tudi dr. Jože Toporišič. Portoroški posvet je pospešil priprave na prenovu sloven-

skega pravopisa. Svet za kulturo je že leta 1980 iniciiral prebojni dogovor med SAZU in RK SZDL, da se celoten predlog pravil za nov slovenski pravopis objavi v posebni knjigi, in veliko prispeval k temu, da so bili preseženi neupravičeni politični pomisleki trdorokcev glede strokovnosti jezikoslovca Jožeta Toporišiča. Ta se je končno lahko polno posvetil pisanju novega pravopisa. Seveda je sodeloval tudi pri Jezikovnem razsodišču, ki je »sodbe« sproti objavljalo v *Delu*, ob prenehanju delovanja pa so izšle tudi v knjigi.

Svet za kulturo RK SZDL je imel tudi koordinacijsko telo, t. i. sekretariat, katerega člani so bili vsi odgovorni za kulturo v republiških vodstvih Zveze komunistov, mladinske organizacije, sindikata, kulturnih organizacij, kulturne skupnosti. Sestajal se je vsak torek ob 13. uri v moji pisarni. Nikoli prej in tudi kasneje slovenska kultura ni imela operativnega organa vseh vodilnih, zadolženih za kulturo, ki so se tedensko dogovarjali o ključnih potezah kulturne politike. Tako je bilo tudi, ko je šlo za ustanovitev *Nove revije*. Niti en član sekretariata ni niti pomislil, da bi nasprotoval njeni ustanovitvi. To še posebej velja za izvršnega sekretarja za kulturo v predsedstvu Zveze komunistov Francija Šalija, ki je med vsemi nami nosil največje breme, saj so nekateri člani vodstva odločno nasprotovali ustanovitvi *Nove revije*. Člani sekretariata smo bili v času mojega sedemletnega delovanja na SZDL Beno Zupančič, Ciril Zlobec, Ivo Tavčar, Franci Šali, Jože Humer, Vladimir Kavčič, Miloš Poljanšek, Andrej Ujčič in predstavniki vodstev ZSMS in sindikata.

Moja prva naloga na SZDL je bila ustanovitev in zagon Odbora za proslavo stote obletnice rojstva Ivana

Cankarja. Njegovo vodenje je prevzel Mitja Ribičič, predsednik RK SZDL, ki je na prvi seji odbora 14. septembra 1975 podprl pobudo o gradnji kulturnega centra in jo opredelil kot republiško prednostno investicijsko nalogo na področju kulture. Sklep je bil zelo operativen: z gradnjo naj bi pričeli že prihodnje leto, kar je bilo v javnosti in mestnih oblastnih strukturah sprejeto kot veliko presenečenje. Odbor je sprejel tudi usmeritve glede kulturnih aktivnosti, ki naj bi zaznamovale pomen in vlogo Ivana Cankarja, jubilejno leto 1976 pa naj bi obeležili z veliko nacionalno proslavo v dvorani Tivoli. Podoben odbor je ustanovila tudi mestna konferenca SZDL Ljubljana in ta je 16. marca 1976 soglašal, da se obletnica pisateljevega rojstva zaznamuje z izgradnjo kulturnega centra, ki bo nosil njegovo ime. Mestni odbor je šel še korak dlje in sprejel sklep, da se ob dvoranah kulturnega centra zgradi še delavsko-izobraževalni center, v katerega bi bili vključeni delavska univerza in regionalna splošna knjižnica, ki je Ljubljana ni imela. V LKS smo bili rahlo presenečeni in celo nezadovoljni, ker so se pobudniki po bližnjici priključili gradnji, toliko bolj, ker smo bili tik pred tem, da center predstavimo širši javnosti.

Nova pobuda je namreč imela več problemov. Na predvideni lokaciji ob Erjavčevi ulici, ob drugi stolpnici, absolutno ni bilo dovolj prostora za tako obširen program. Celo za načrtovano gradnjo kulturnega centra ga ni bilo dovolj. Kasneje smo morali porušiti poslopje, ki je mejilo na današnji Park Sveta Evrope, sicer Cankarjev dom na tej lokaciji ne bi bil mogoč. Drugi problem je predstavljal denar. Prvi izračuni stroškov investicije, ki so jih pripravili na IZITR in so se nanašali samo na gradnjo dvoran, nas niso navdajali z optimizmom, saj je

bila Jugoslavija v nezavidljivem ekonomskem položaju. Za tretjo oviro je vedel le ožji krog sodelavcev. In sicer da smo bili že v začetku leta 1975 v tesni delovni navezi z arhitektom Ravnikarjem, njegovo ekipo mladih arhitektov in direktorjem Jurijem Jenšterletom. Povedano z drugimi besedami, kulturni center se je ves ta čas že pospešeno risal, čeprav so imeli na IZITR le moje ustno zagotovilo, da jim bomo načrte plačali, če bo politika podprla in zagotovila denar za gradnjo. Moj cilj je bil namreč čim prej priti do programske zasnove in arhitekturne predstavitve naše zamisli. Okvirno vsebino kompleksa smo sestavili sami, skice razporeditve dvoran in prostorov pa so pripravili na IZITR.

Vsi so bili v tistem času že dobro seznanjeni z Malrauxovo prakso oživljanja francoskih mest s posebnim tipom večdvoranskih kulturnih centrov. Ravnikarjeva ekipa je dobila navodilo, da Ljubljana najbolj potrebuje veliko koncertno dvorano z odrom, ki bo omogočal veliko operno in dramsko produkcijo, pa tudi izvedbo kongresov, poleg nje pa še več manjših dvoran za plesno in gledališko produkcijo.

Na predvečer stotega Cankarjevega rojstnega dne 9. maja 1976 smo v *Sobotni prilogi Dnevnika* objavili predlog vsebinske in arhitekturne zasnove Kulturnega centra Ivana Cankarja. V uvodu priloge smo predstavili osnovno zamisel in poudarili, da bi moral biti kulturni center zgrajen v letu 1980. Kako smo bili vsi skupaj optimistični! Takrat je bila v resnici dokončana šele Linhartova dvorana, kamor se je prihajalo po zidarskih deskah sredi popolnega gradbišča. Oblikovanje časopisne priloge je nadgradil Ravnikar z risbo notranjosti stavbe. A treba je povedati, da se današnja podoba Cankarjevega

doma precej razlikuje od takratnih zamisli. Nič hudega, kasnejše načrtovanje je sicer precej spremenilo razporeditev in izgled dvoran, a osnovne ideje so iste.

Iz taktičnih razlogov sem v predstavitvi sicer omenil tudi pobudo mesta za priključitev delavsko-izobraževalnega središča. Pozval sem predlagatelje, naj čim prej pripravijo programska izhodišča. Ker tega niso storili, je zamisel počasi utonila v pozabo.